

18.29x27.18	1/3	28	עמוד	שישי בגולן	08/09/2023	87515220-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790						

דברים שרציתי לומר

אורי הייטנר, אורטל = uriheitner@gmail.com

לא השלמנו ולא נשלים

(וכך גם דרום הלבנון עד נהר הליטני), אך בגבול הבין-לאומי, שנקבע בין המעצמות ואושר בידי חבר הלאומים, הגולן והחרון לא נכללו במפת המנדט הבריטי, שיועד להקמת בית לאומי ליהודים, אלא במפת המנדט הצרפתי על סוריה ולבנון, שנועד להקים את המדינות הללו. בשנות העשרים, אדמות הברון הועברו לבעלות פיק"א, החברה להתיישבות יהודית בארץ ישראל, שאותה הקים הברון ומשפחת רוטשילד שלטה בה.

המכתב

אף שהגולן והחרון לא נכללו במפת המנדט, התנועה הציונית לא ויתרה על חלום ההתיישבות בהן. ב-1924, יצאה לחרון משלחת של מפלגת "הפועל הצעיר", בראשות שמואל דיין, לסקור את אדמות פיק"א בחרון, כדי לבחון הקמת התיישבות יהודית וחוות הכשרה חקלאיות לנוער יהודי סורי. ברו"ח המשלחת, נמצא השטח מתאים למשימה. בשנות השלושים והארבעים, היו ניסיונות שונים להקמת התיישבות, אך הן לא עלו יפה. עד 1946, ישב במקום פקיד מטעם פיק"א. עם הקמת סוריה, ב-1946, הוא גורש והאדמות הולאמו באופן בלתי חוקי. עם פירוק פיק"א, ב-1957, הועברו האדמות לידי קק"ל.

כתב שמואל דיין, בד' בטבת תשי"א, לנשיא ויצמן:

כבוד נשיא המדינה ד"ר חיים ויצמן, שלום וברכה!

בספרך "מסה ומעש" החסרת פרק חשוב מפעולתך, הלא הוא: חיפוש הדרך להתנחלותנו באדמת עבר הירדן.

ברצוני לרענן את זיכרונוך על הפעולות שעשית, לפי האניציאטיבה [=יזומה] של קבוצת חברי מפלגת "הפועל הצעיר", להציל את הדברים מסכנת הנשייה. אזכיר בזה כמה ראשי פרקים:

א. באוגוסט 1924, ביקרת בנהלל יחד עם לורד בלפור

מספרו של נשיא המדינה, פרופ' חיים ויצמן, "מסה ומעש" (1951), נעדרת - כנראה בשוגג - פרשת הקרקעות היהודיות בחרון. 88,000 דונם. שמואל דיין מזכיר לו את הפרשה במכתב וכותב: "לא השלמנו ולא נשלים עם קריעת עבר הירדן מגופה של הארץ"

היום כגולן הסורי, כולל חבל דרעא, שבו פרצה מלחמת האזרחים בסוריה ב-2011.

ארגוני "חובבי ציון" ולאחר מכן הברון רוטשילד רכשו בחרון שטחים נרחבים - 88,000 דונם, לצורך התיישבות יהודית חקלאית ענפה. במקום הוקמו תשע מושבות יהודיות - זיכרון מנחם, נחלת משה, תפארת בנימין, אחוות ישראל, בית איכר ועוד. ההגדרה תשע מושבות עלולה להטעות. לא היו אלה ממש מושבות, אלא גרעינים בסיסיים למושבות ובסך הכול, עלו לקרקע, בכל השטח, 72 משפחות בלבד. הן סבלו מהתנכלויות של השלטון העות'מאני, של השכנים הסורים ומפגעי מזג האוויר, בצורת ורעב. בסה"כ, ההתיישבות בפועל התקיימה לאורך חמש שנים, מ-1896 עד 1901.

במסמך דרישות הגבול של ההסתדרות הציונית, שנשלח לוועידת השלום בפריז, לאחר מלחמת העולם הראשונה, הגולן והחרון היו חלק מארץ ישראל

1951- שנה לפני פטירתו, פרסם נשיא המדינה פרופ' חיים ויצמן, מי שכהן קודם לכן כנשיא ההסתדרות הציונית העולמית והיה אחד המנהיגים הבולטים והמשפיעים של הציונות, בשורה אחת עם הרצל ובן גוריון, את ספר זיכרונותיו "מסה ומעש".

הוא שלח עותקי מתנה של הספר לאישים שונים שעמם שיתף פעולה והיו מקורבים אליו, במשך השנים. עמהם נמנה שמואל דיין, באותם ימים ח"כ מטעם מפא"י. שמואל דיין היה ממייסדי דגניה, אם הקבוצות (לא ממש מהראשונים, כי הגיע רק ב-1911 לקבוצה שקמה ב-1910) ולאחר מכן, ממייסדי נהלל, בכור מושבי העובדים. היה מראשי מפלגת "הפועל הצעיר", מפא"י, תנועת המושבים וההסתדרות הכללית וח"כ בכנסת הראשונה, השנייה והשלישית. בזמנו הפנוי, גם היה אבא של משה דיין והוא סבא רבא של אביב גפן.

דיין קרא את הספר עב הכרס וכנראה שבע נחת מרובו, כי הייתה לו הערה אחת בלבד, עליה שיגר מכתב נרגש לויצמן - למה ויצמן השמיט את פרשת הניסיון להקמת ההתיישבות בחרון.

בטרם אחזור למכתבו של דיין, אציג רקע היסטורי. בראשית חיבת ציון והעלייה הראשונה, היו הגולן והחרון בין היעדים הפופולריים לרכישת קרקעות והתיישבות יהודית בארץ ישראל. החרון הוא חבל ארץ בדרומה של סוריה, ששמו הערבי מנצח את שמו העברי המקורי, המופיע בתנ"ך, בספר יחזקאל. השטח הזה הוא ממזרח לגולן הישראלי, באזור שאנו מגדירים

ארגוני "חובבי ציון" ולאחר מכן הברון רוטשילד רכשו בחרון שטחים נרחבים - 88,000 דונם, לצורך התיישבות יהודית חקלאית ענפה. במקום הוקמו תשע מושבות יהודיות - זיכרון מנחם, נחלת משה, תפארת בנימין, אחוות ישראל, בית איכר ועוד

18.77x25.65	2/3	30	עמוד	שישי בגולן	08/09/2023	87515221-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790						

מיניסטר המושבות באותו פרק זמן, את ארץ ישראל לשני חלקים, המזרחי והמערבי.

זוכר אני כי ראיתם בצדק בפעולה זו אסון לאומי במלוא מובן המילה. הסכמתי עמכם ונעניתי להצעתכם להיפגש עם הברון רוטשילד, על מנת להפר את הצעת החליפין אשר הובאה לפניו על ידי איש פיק"א, כדי שלא נאבד את אחיזתנו ולא תיעקר היתר שתקענו בעבר הירדן.

מצויד בדין וחשבון שהוגש לי על ידי קבוצת חברים שסיירה בעבר-הירדן, ניהלתי, אם איני טועה, שלוש שיחות עם הברון בביתו בפריס, נוסף על כמה שיחות עם אחד מפקידיו הראשיים, הארון וורמסר והצלחתי לבטל את רוע הגזירה. הודות לפעולה משותפת זו, של כמה מחבריך ושלי, נשארנו עד היום בעלי קרקעות בעבר-הירדן.

עוד עניין העליתי בשיחתך עמי, והוא חיפוש דרך לרכישת קרקעות בשטחי המנדט הצרפתי לשעבר, על מנת ליישב עליהן יהודים. כמה מכם נסעו אז לדמשק ובאו בדברים עם הפקידות הצרפתית. לאחר מכן, נסעתי אני באופן מיוחד לבירות להידבר עם הנציב הצרפתי של סוריה, הארון דה-ז'ובנל. זוכר אני שעשה עליי רושם טוב, הראה הבנה לבעיה ולמגמותינו. בעקבות שיחותיי עמו, התראיתי, בזמן ביקורי בפריס, עם כמה פקידים ממשרד החוץ הצרפתי. אם זכרוני אינו מטעני, שיחות אלו נפסקו בגלל רמזים שקיבלתי, כאילו אין האנגלים מביטים בעין יפה על הדבר.

ועוד אני זוכר את שיחותיי עמך בהזדמנויות שונות בארץ, ובזמן הקונגרסים בחו"ל, על האפשרויות הגדולות לקנות קרקעות בעבר הירדן ובמקומות שונים וגם בקרבת אדמות הברון, במחיר חצי לירה הדונם ובתשלומים נוחים, ואולם כל הקופות (חברת הכשרת היישוב, הקרן-הקיימת-לישראל וההסתדרות הציונית) היו ריקות.

בכל הנ"ל פעלת אתה וכמה מחבריך במפלגת "הפעול הצעיר" ופעלתי גם אני ואסיר-תודה אני לך על שהזכרת פרק חשוב זה בתולדות המפעל הציוני שלנו.

שלה, חיים ויצמן

הרב שיש בזה לתולדות הציונות ולעניין ההתיישבות שפעלנו בה במשותף ולרשום את הדברים כפי שהם נראים לך מזיכרון, כי הרי לא השלמנו ולא נשלים עם קריעת עבר הירדן מגופה של הארץ. הנני מצפה לתשובתך ומודה מראש.

שמואל דיין

התשובה

בעקבות המכתב, הוזמן דיין לפגישה עם הנשיא. בעקבות הפגישה, כתב הנשיא ויצמן לדיין את המכתב הבא, בב' בשבט תשי"א, 9.1.1951:

שמואל דיין יקירי,

מכתבי זה אינו בא אלא על מנת להודות לך על ביקורך האחרון אצלי, שבו הואלת להעלות לפניי פרק מן העבר הרחוק, אשר נשמט לדאבוני כליל מספרי, הלא הוא הפרק המעניין והחשוב על רכישת קרקעות בחורן ובעבר הירדן בכלל, אשר הייתה גם לי יד בו, לאחר שכמה אנשים מחברי "הפעול הצעיר" רתמו אותי ואת התעניינותי בדבר.

זכור לי יפה אותו ביקור בנהלל, באוגוסט של שנת 1924, יחד עם לורד בלפור. בביקור זה עוררת אותי לבעיית כמה עשרות אלפים דונמים של הברון רוטשילד, מעבר השני של הירדן, בחורן, אשר היה נתון למנדט הצרפתי.

באותם הימים התנהל משא ומתן בין פיק"א ובין האמיר סעיד, בעל קרקעות של ארבעה כפרים אשר ליד כפר תבור, על חילופי קרקע. ההצעה הייתה שהברון ימסור לאמיר הערבי את קרקעותיו בעבר הירדן תמורת הקרקעות שבסביבת התבור. הדבר חל בסמוך לזמן שבו ביתר מר צ'רצ'יל,

ובאותה הזדמנות, העלינו לפניך בעיה: לברון רוטשילד יש כשבעים אלף דונם אדמה בחורן אשר בעבר הירדן. בזמן ההוא התנהל מו"מ בין פיק"א לבין אמיר סעיד, בעל קרקעות של ארבעה כפרים ליד כפר תבור, על חילופין: וההצעה הייתה, שהברון ימסור את קרקעותיו בעבר הירדן לאמיר הערבי, ויקבל תמורתן את הקרקעות בסביבת כפר תבור. זה אירע סמוך לקריעתו של צ'רצ'יל, כשר המושבות, את עבר הירדן מא"י ואנו ראינו בדבר אסון לאומי. לפיכך, ביקשנו עצה להפר את ההצעה ההיא של חברת פיק"א.

היית תמים-דעים אתנו וקיבלת על עצמך להיפגש עם הברון, כדי להשיע עליו לבטל את הצעת החילופין ותהיה לנו אחיזה ויתר בעבר-הירדן. קבוצת חברים ביקרה באדמת הברון וכתוצאה מהסיוע, הגשנו לך תזכיר בשם הוועד המרכזי של מפלגת "הפעול הצעיר". ואמנם היו לך שתיים או שלוש פגישות עם הברון, בביתו בפריס ושיחות מספר עם פקידו הראשי, מר וורמסר, והצלחת לבטל את החילופין. בשל פעולה זו, נשארנו בעלי קרקעות בעבר הירדן.

ב. ביקשנו דרך לרכוש קרקעות בשטחי המנדט הצרפתי וליישב עליהן יהודים. לשם כך, ביקרנו בדמשק, במשרדי הממשלה הצרפתית ואתה נסעת במיוחד לבירות ונפגשת עם הנציב הצרפתי בסוריה, מר דה-ז'ובנל והתרשמת ממנו חיובית, הן בנוגע לאישיותו וכן ביחסו למגמותינו.

בעקבות שיחותיך אתו, ביקרת במשרד החוץ בפריס והמשכת בשיחות אלו. המהנדס נחום פאפה, חבר המשלחת שלנו בחורן, מסר לנו כי הפסקת את השיחות משום צרות-עינים של האנגלים. היו הצעות ואפשרויות לקנות קרקעות בעבר הירדן במקומות שונים וגם בקרבת אדמת הברון יכולנו לרכוש שטחים גדולים בתשלומים נוחים. ידענו כי אם נפגה, המחירים יעלו וההצעות תבוטלנה. פנינו למוסדות שונים - לחברת הכשרת היישוב ולקק"ל. ניסיתי דבר אל מר בראנדיס בוויינגטון ולא הצלחתי להשיג את האמצעים לכך.

היו לנו שיחות מספר אתך בהזדמנויות שונות בארץ ובזמן הקונגרסים בחו"ל ולא נושענו, כי הקופה הציונית הייתה דלה.

כל הלבטים האלה לא נזכרו בספרך. הנני לבקשך, אפוא, לטרוח לשם העניין

ביקשנו דרך לרכוש קרקעות בשטחי המנדט הצרפתי וליישב עליהן יהודים. לשם כך, ביקרנו בדמשק, במשרדי הממשלה הצרפתית ואתה נסעת במיוחד לבירות ונפגשת עם הנציב הצרפתי בסוריה, מר דה-ז'ובנל והתרשמת ממנו חיובית

8.95x25.34	3/3	עמוד 32	בג"ל	08/09/2023	87515222-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

אסון לאומי

מספר נקודות מעניינות עולות מן התכתובת הזו.

א. מרשים להיווכח עד כמה חשוב לאותם אישים להנחיל לציבור ולדורות הבאים את מורשת הפעולה הציונית והדיוק בפרשה שקדמה ב-27 שנים לתכתובת הזו.
 ב. איזו חשיבות רבה הם ייחסו לאותו ניסיון, אף שלא עלה יפה, וכנראה לא היה לו סיכוי, לנסות בכל דרך לקיים התיישבות יהודית בחורן, למרות שהיה תחת המנדט הצרפתי ולא יועד למדינת ישראל. האם הם קיוו שבאמצעות קביעת עובדות התיישבותיות, יהיה סיכוי בגבול הבין-לאומי והחורן יעבור בסופו של דבר למדינה היהודית שתקום? אין לכך ביטוי בתכתובת, אבל מצד שני, איזו סיבה אחרת הייתה לניסיון ליישב חלק מארץ ישראל שנועד להוות מחוץ לגבולות מדינת ישראל?

התכתובת מפריכה את הביקורת החריפה של ז'בוטינסקי והרוויזיוניסטים על חיים ויצמן כאילו הוא ויתר על עבר הירדן המזרחי, בחלוקה של צ'רצ'יל ב-1922. ויצמן ושמואל דיין מגדירים את קריעת עבר הירדן כלא פחות מאסון לאומי

ג. התכתובת מפריכה את הביקורת החריפה של ז'בוטינסקי והרוויזיוניסטים על חיים ויצמן כאילו הוא ויתר על עבר הירדן המזרחי, בחלוקה של צ'רצ'יל ב-1922. ויצמן ושמואל דיין, איש "הפועל הצעיר", המפלגה המתונה יותר מבין המפלגות שהרכיבו את מפא"י, מגדירים את קריעת עבר הירדן כלא פחות מאסון לאומי. נכון, לא עלה בידם לבטל את הגזירה והם נאלצו להשלים עמה. לז'בוטינסקי, שלא נשא באחריות, היה קל להאשים אותם, אך לא היה צדק בהאשמתו.

ד. קריעת עבר הירדן המזרחי ב"ספר הלבן" של צ'רצ'יל (1922) לא נגע לחורן ולגולן, אלא רק לשטח המנדט הבריטי ואילו החורן היה חלק מהמנדט הצרפתי. אך הם התייחסו לכך כמקשה אחת וחזונום לאחיזה בעברו המזרחי של הירדן נועד להתגבר על אותה קריעה, גם אם האחיזה תהיה בשטח המנדט הצרפתי.

משפט המפתח, לדעתי, הוא ממכתבו של שמואל דיין לויצמן: "לא השלמנו ולא נשלים עם קריעת עבר הירדן מגופה של הארץ". זאת, בימים שבהם חלק ניכר ממערב א"י - יהודה ושומרון ומזרח ירושלים - היו מחוץ לגבולות המדינה.

תודתי נתונה לגבריאל אסולין, שבמחקר שהוא עורך על שמואל דיין, הגיע למסמכים הללו והעביר לידיי את החומר.

אורי הייטנר, אורטל